

För vår skull rösta

NEJ!

- Om lundensisk alkoholkultur
vid förbudsomröstningen 1922

Peter Hultgren
ETN 103 VT 07
Etnologiska institutionen
Lunds Universitet
Handledare: Jonas Frykman

Innehåll

1. Inledning	
1.1. Inledning	3
1.2. Bakgrund	3
1.3. Syfte och frågeställningar	5
1.4. Metod och material	6
1.5. Disposition	8
2. Valkrönika	
2.1. En brokig skara lundensare	9
2.2. Inom tegeltemplets väggar	10
2.3. Skepsis i pressen	12
2.4. Nöden och alkoholen	14
2.5. Lundensiskt majfirande	15
2.6. Lundensiskt examensfirande	17
2.7. Kaféer, konditorier och krogliv	18
2.8. Slutstriden	20
2.9. Förbudsomröstningen	22
3. Summerande funderingar	
3.1. Alkoholkulturen är begriplig.....	25
3.2. ... men Lunds kvinnor förblir en gåta	26
4. Avslutning	28

Källor och litteratur

Bilaga 1 – Karta över staden Lund år 1907

Bilaga 2 – Valkretsindelningen i Lund och andel ja-röstande

1. Inledning

1.1. Inledning

”Vi ha alltså upplevat en bemerkelsedag, en händelse som kommer att stå i historien, åtminstone i de större arbetena: förbudsomröstningen. (---) Agitationen fortsattes naturligtvis in i det sista, bilar med agitationsplakat körde omkring, och en liten trupp pojkar marscherade på gatorna med stänger som buro pappbokstäver vilka bildade orden ’rösta ja’. Och var helst två människor möttes, blev det givetvis diskussion, och möttes flera, blev det ett diskussionsmöte. (---) När slutresultatet blev känt, hälsades det med högljutt bifall.” (Lunds Dagblad 1922-08-28:3)

På det här sättet beskrevs förloppet i Lund av en lokal tidning, dagen efter att Sveriges befolkning fått chansen att rösta om införande av totalt alkoholförbud i hela landet. Här börjar också min berättelse om livet och tankarna i en skånsk stad vid tiden för denna unika händelse. Lika väl som en skildring av det förflutna är det ett forskningsresultat i ämnet etnologi. Det viktiga för en etnolog är att undersöka och presentera *kultur*, om man med kultur menar alla värden, föreställningar och uppfattningar som människor delar med varandra, och som kommer till uttryck genom handling i olika sociala sammanhang. Många etnologers undersökningar har sin utgångspunkt i historien. Målet med detta är *inte* att finna en absolut sann eller korrekt bild av hur historien ser ut, utan snarare att använda den som ett medel för att ge perspektiv på hur kultur kan ha gestaltat sig i olika tider och samhällen. Om vi inte kan lyfta fram det förgångna i ett nytt ljus, så kan vi förhoppningsvis lyfta fram människorna som verkat i det. Kanske kan vi då också bättre förstå vårt agerande här och nu. Sådan är åtminstone min förhoppning vid min granskning av förbudsomröstningen.

1.2. Bakgrund

För att alls kunna begripa vad som egentligen föregick i Lund den där vackra sommarkvällen 1922, måste vi först göra en hastig tidsresa genom ett Sverige som allt sedan 1850-talet, då en ny lag begränsade den privata och svårkontrollerade alkoholtillverkningen, fört livliga diskussioner om hur rusdryckerna borde hanteras. Rättigheten att sälja brännvin på bl.a. krogar inskränktes kraftigt och styrdes av kommunala myndigheter. I många städer överläts försäljningen till särskilda bolag, vars inkomster skulle gå till välgörande ändamål inom kommunen. (Frånberg 1985:10ff) Trots dessa förändringar hördes så småningom allt fler röster tala om otillräcklighet. Från och med 1870-talet växte en ny form av nykterhetsrörelse fram. Den var förenad med frikyrkorörelsen, politiskt aktiv och klar i sin vision: totalt alkoholförbud. (Hellspång 1991:24) Under 1900-talets två första decennier

hårdnade nykteristernas påtryckningar. En läkare vid namn Ivan Bratt lade fram ett alternativ till förbudet, ett system där man bland annat med hjälp av s.k. motböcker skulle begränsa och kontrollera utskänkningen till varje enskild individ. Även när detta var genomfört kvarstod från nykterhetsrörelsen ett krav på rådgivande folkomröstning om alkoholförbud, något som blev möjligt genom en lagändring i februari 1922. (Knoblock 1995:62ff) Sex månader senare, närmare bestämt 27 augusti 1922, gick folket till vallokalerna i Lund och i hela övriga Sverige. Det var verkligen något unikt som skedde - inte minst för att rösträtten nu även omfattade kvinnor.

Nästan ett sekel senare hade jag och flera andra studenter placerat oss runt ett ovalt bord på Finngatan 10 i Lund. Det var januari 2007, och dags för oss att inleda en kandidatkurs i etnologi. Fortast möjligt måste vi hitta ämnen som intresserade oss, som skulle vara möjliga att utveckla i en uppsats på några få månader. Redan innan dess hade mina tankar många gånger upptagits av den märkliga värld av sånger, ceremonier och sammanhållning som präglat många svenska folkrörelser en gång i tiden. Likaså hade jag på senare tid grubblat över alkoholens förmåga att framträda som både hot och hägring i skilda sammanhang. Inom kort stod det emellertid klart att särskilt det förstnämnda var ganska väl kartlagt både inom etnologi och andra forskningsområden (jfr Ambjörnsson 2001, Hellspång 1991, Johansson 1992 mfl). Hellre än att lägga kraften på en lokal folkrörelse ville jag lyfta fram de många kolliderande synsätten på rusdrycker, gärna ur ett historiskt perspektiv. Förbudsomröstningen slog mig som en bra lösning, då den skulle ge mig en möjlighet att avgränsa undersökningen till en viss tid och ort, men samtidigt släppa fram valrörelsens skiftande tankar och åsikter. Att utse just *Lund* till forskningsområde blev inte självklart förrän jag råkade komma över stadens röstningsresultat. Vad som hälsats "med högljutt bifall" enligt Lunds Dagblad var nämligen det näst lägsta förbudsintresset bland alla Sveriges städer – 13,3 %. Denna prestation överträffades endast av Djursholm i Stockholm. (Elmér 1990:38)

Röstningsresultatet i sig självt ger upphov till en mängd frågor som är väldigt intressanta för en etnolog. Kanske kan man i den lokala kulturen finna något som skulle kunna bidra till förståelsen av valets utgång. När man ser till landets samlade resultat, 49 % ja till förbud (Elmér 1990:38), uppkommer förstås en nyfikenhet över vad som varit orsaken till en så påtaglig avvikelse. Alkohol borde egentligen alltid vara ett tacksamt forskningsämne för etnologer, av flera skäl. Först och främst har alkoholen genom tiderna spelat en viktig roll i många olika områden av människors vardag. Nya insikter om inställningen till alkohol skulle

därmed kunna säga mycket om både umgängesliv, kostvanor, högtidsfirande och mycket annat. Men omvänt innebär detta också att alkohol *inte kan utforskas som ett isolerat fenomen*. Det är mycket svårt att förstå människors relation till rusdryckerna utan att först undersöka alla associationer de givit, och i vilka sammanhang de kommit till användning. Alkoholfrågan är dessutom ständigt lika aktuell. Det är ett ämne som aldrig slutar att beröra, uppröra och fascinera. Dagens debatt färgas av den ökande förflyttningen över nationsgränserna, vilket för fram frågor om Internethandel, spritskatt och införselkvoter. Alkoholen uppträder ständigt på nya arenor, och förblir därför ett intressant forskningsämne.

1.3. Syfte och frågeställningar

Att ge sig in i en forskningsprocess med avsikten att finna en definitiv förklaring till ett valresultat med flera tusen röstande vore antagligen en ganska hopplös uppgift, inte enbart därför att det skulle kräva en enormt omfattande granskning, utan också därför att ett valresultat kan analyseras ur så oerhört många aspekter och perspektiv. Som etnolog har jag inte samma utgångspunkter som en sociolog, och vice versa. Min egen fokusering kommer inte att ligga så mycket på själva omröstningen eller valresultatet, utan snarare på den kulturmiljö som möjliggjort ett sådant resultat. Alkohol kan som sagt användas i många skilda sammanhang med olika avsikter och betydelser, och jag skulle vilja följa valupptakten i Lund för att bättre kunna förstå och beskriva vilka värden lundaborna lagt i alkoholbruket. Mitt syfte är alltså att med utgångspunkt i upptakten till förbudsomröstningen 1922 *belysa den alkoholsyn och de lokala alkoholkulturer som möjliggjort det specifika valresultatet i staden Lund*.

Som en utveckling av syftet följer några frågeställningar som jag förhoppningsvis kommer att finna svar på. Det centrala är förstås förhållandet mellan människan och alkoholen: *Vilka värden och associationer lade lundaborna i alkoholbruket? I vilka sammanhang användes eller användes inte alkohol? Vad var syftet med att dricka?* Det är också av intresse att undersöka skillnader och likheter mellan stadens olika befolkningsgrupper: *Hur använde sig olika sympatisörer och samhällsklasser av alkohol och hur förhöll de sig till varandra? Vilken roll spelade nykterhetsrörelsen i Lund och hur var människors relation till den? Vilka konflikter och motsättningar fanns mellan olika befolkningslager?* Slutligen skulle jag vilja veta något om vad som möjligen särpräglade den lundensiska alkoholkulturen: *Vad kan ha utmärkt alkoholhanteringen i Lund? Kan man se en koppling mellan alkoholkulturen och det lokala kulturklimatet i stort?*

1.4. Metod och material

Det kan ibland vara svårt att hitta material som uppfyller förväntningarna på att avslöja något om människors tankar och värderingar – det blev jag tidigt medveten om. Min plan var inledningsvis att göra nykterhetsrörelsens arkiverade samlingar till min huvudsakliga källa. Som ett komplement till detta tänkte jag sedan använda tidningsartiklar och en del annat material. På Landsarkivet i Lund ägnades många timmar åt att söka bland godtemplarloger som varit aktiva vid omröstningen, plocka fram ett flertal arkivvolymmer och gå igenom det som en gång ansetts värt att spara av föreningslivet. Jag möttes av tjocka buntar med tidningsurklipp, protokollböcker och andra papper i stora omfång. Ändå kunde jag inte känna mycket annat än besvikelse. Det stod så mycket om inkomster och utgifter, medlemstantal och dagordning – men knappast något om alla dem vars engagemang drev rörelsen framåt. Namn efter namn radades upp på närvarolistorna, men om deras inre avslöjades ingenting.

Jag är inte alls den första att uppleva den här sortens problem med nykterhetsrörelsers arkiv. Exempelvis har även historikern Lennart Johansson (1992:89) beklagat sig över protokollens knapphändiga uppgifter, och sekreterarnas gemensamma ovana att endast nämna mötesdiskussioners förekomst, och aldrig dess innehåll. För en etnolog innebär detta naturligtvis sämre möjligheter att dra slutsatser om kulturen eller värderingarna i nykterhetslogerna. Vad jag själv gjorde var att i större utsträckning vända mig mot två tidningar som hade en ganska stor läskrets i Lund vid tiden för valet, nämligen *Lunds Dagblad* och *Arbetet*. Här fanns det en relativt stor mängd artiklar och insändare från allmänheten som på ett intressant och målande sätt skildrade tankar och uppfattningar bland lundaborna, och förstås även händelseförloppet under valkampanjen.

Tyvärr var det ju inte alla människor som hade lust eller fick tillåtelse att uttrycka sin mening i pressen – det var bara en bråkdel av dem. Lund har haft en stor skara av arbetare, medelklass akademiker, borgerlighet – för att inte tala om kvinnor – som aldrig brytt sig om, eller aldrig givits chansen, att göra sin röst hörd för eftervärlden. Alla samhällsgrupper har inte haft ett eget självklart organ att vända sig till med sina åsikter. Många värdefulla tankar har gått till spillo därför att de aldrig blivit dokumenterade, eller för att de sållats bort någon gång under historiens lopp. Källorna är inte alltid tillräckligt många eller utförliga för att ge säkra svar på det som efterfrågas. *Som etnolog måste man ibland dra slutsatser ur tystnaden.* Personligen har jag undvikit att ge övertygande svar på frågor som är nästan omöjliga att reda ut. Istället

har jag försökt skapa en berättelse som säger en hel del om kulturen och tillvaron i Lund, men som också överlämnar flera obesvarade frågor åt läsaren.

Min främsta källa utgörs av tidningsartiklar; de har stor betydelse för att driva berättelsen framåt. Uppgifter om Lunds arbetare, som lyst med sin frånvaro i pressen, har jag framför allt hämtat ur en stadsstudie av etnologen Sven B. Ek, kallad *Nöden i Lund*. Den baserar sig på intervjuer med människor som bott i arbetarstadsdelen "Nöden", insamlade och arkiverade på Folklivsarkivet i Lund. Jag har själv gått igenom några av dessa intervjuer (som främst avser åren 1900 – 1920) och ibland hänvisat direkt till materialet på Folklivsarkivet. Det bör poängteras att långt ifrån alla Lunds arbetare bodde i Nöden, men att jag huvudsakligen hänvisar dit som en spegling av det material jag lyckats komma över. En viss mängd skönlitteratur har vid ett par tillfällen varit till stor nytta. Jag syftar dels på en självbiografi av lundapoeten Nils Ludvig Olsson, som själv var medlem i Lunds nykterhetsrörelse vid 1900-talets början. Även Fritiof Nilsson Piratens *Tre terminer* har hjälpt till att bringa lite ljus över den lundensiska kulturen, åtminstone för studenternas räkning. En annan källa som måste nämnas är Bengt Karlssons mycket intressanta och underhållande skildring av Lunds många serveringar, *Kaféer, Kondis & Krogar i Lund*. Utöver ett protokoll och lite annat material ur *Förbudsvännernas samarbetskommitté* (den enda organisation som tycks ha arbetat aktivt med förbudsomröstningen) har jag också hänvisat kort till ett spex ur Akademiska Föreningens Arkiv och Studentmuseum i Lund.

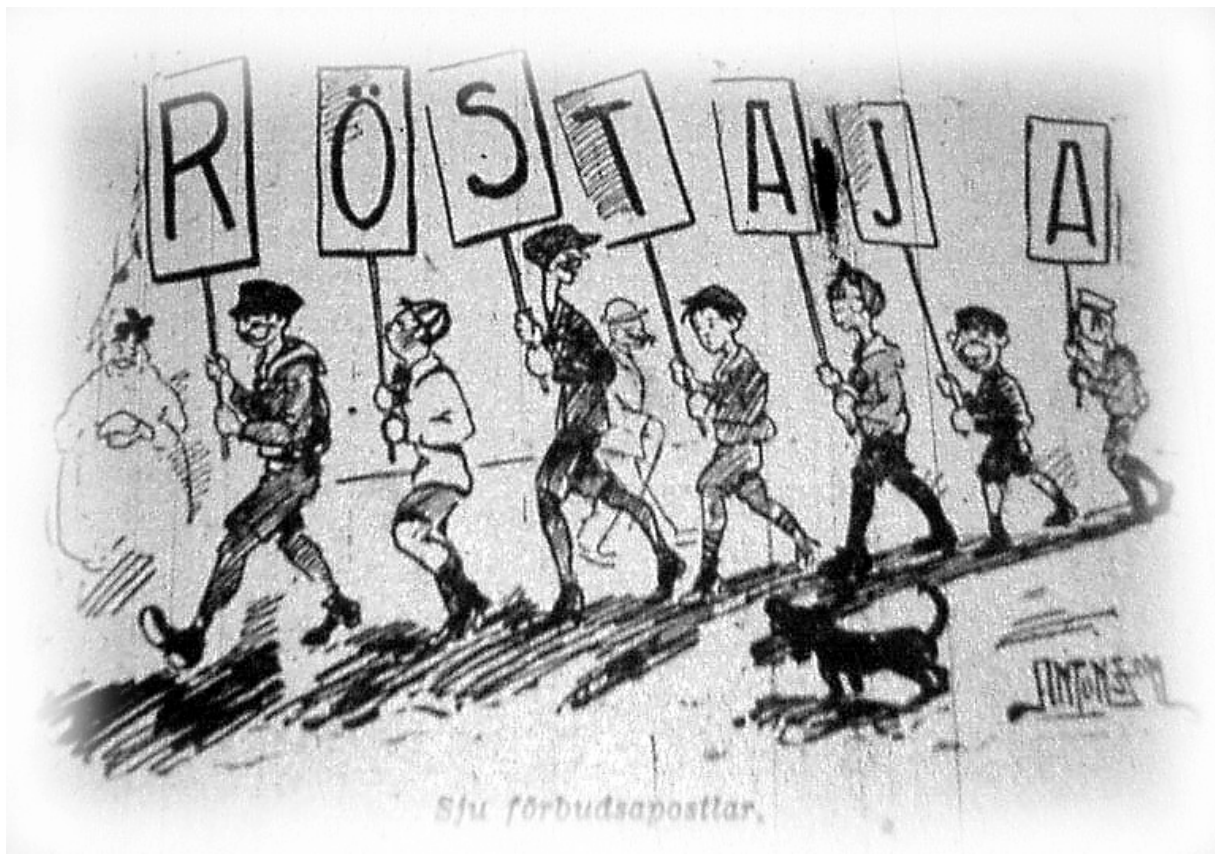
De källor som jag använt beskriver förhållandena i Lund huvudsakligen från sekelskiftet 1900 och fram till 1920-talets förbudsomröstning. Materialet har inte alltid tillåtit mig att uppehålla mig exakt vid år 1922, och jag anser heller inte att detta skulle vara nödvändigt för att ge en rättvis bild av den lundensiska kultur som satt sin prägel på valresultatet. Jag har bifogat två kartbilder till arbetet; en översikt över Lund som det såg ut 1907 (hämtad ur "Nöden i Lund") samt en karta som visar indelningen av de olika valdistrikten och den exakta andelen ja-röstande i varje distrikt. Jag har dock inte alls fördjupat mig i variationen mellan distrikten, även om det vore intressant. Dels har jag inte haft tillräckligt med tid och material, och dels tycker jag inte variationerna är större än att Lund med rättvisa kan betraktas utifrån sin helhet.

Valpropagandan kommer att fungera som ett verktyg till att förstå kulturen i Lund. I gengäld kommer kulturskildringen förhoppningsvis också att bidra till förståelsen av både

valpropagandan och valresultatet. Man kan alltså tala om en växelverkan som jag tror kommer att bli allt mer tydlig under berättelsens gång.

1.5. Disposition

I kapitlet *Valkrönika* kommer jag att följa valkampanjen i Lund från mars 1922 och fram till förbudsomröstningen; eller åtminstone kan man säga att detta är den röda tråden. Jag anknyter ständigt händelseförloppet till en mer allmän beskrivning av stadens kultur och hoppas att flera frågeställningar ska få sitt svar på det viset. Valkrönikan är indelad i ett flertal kortare avsnitt. Under rubriken *Summerande funderingar* har jag sedan försökt lyfta fram och resonera lite kring några viktiga poänger och frågor ur krönikan. I en kort *avslutning* sammanfattas arbetets innehåll och utformning.

2. Valkrönika

2.1. En brokig skara lundensare

”Sammanträdet öppnades kl. 8,30 e.m. av arkitekt Henrik Sjöström, som å inbjudarnas vägnar hälsade de närvarande välkomna och redogjorde för mötets syfte under hänvisning till den skrivelse, vilken tillställts samtliga nykterhetsvänliga organisationer i staden.” (LLA 177:005 A:1)

Citatet är hämtat ur protokollboken för *Förbudsvännernas samarbetskommitté* i Lund. Det var en skara på 32 ombud från sammanlagt elva olika organisationer som träffades i nykterhetsrörelsens högkvarter, ”Wieselgrens Minne”, den 23 mars 1922. De samlades till sitt första gemensamma möte, och syftet var att tillsammans utarbeta en plan för att övertyga lundaborna om att rösta ja till förbud på valdagen. Vad de just då tänkte eller kände, eller hur väl medvetna de var om den utmaning de stod inför, framgår inte av sekreterarens anteckningar. Det är också mycket svårt att få klarhet i hur ett antal ungdomar bemöttes, när de så småningom förverkligade kommitténs idé att besöka alla Lunds hushåll med flygblad och broschyrer. (Elmér 1990:38) Klart är åtminstone att de måste fått nära kontakt med alla de olika samhällsskikt som fanns i staden vid den här tiden. Lunds befolkning var nämligen inte alls enhetlig vad gäller bakgrund och sociala förhållanden.

”Oföränderligt lockande och givmild hälsar hon alltjämt alla vägfärande, både andens sökare och vägnarnas vagabonder” – så skrev en gång den lokala profilen och författaren Nils Ludvig Olsson (1949:13) om Lund. På 1920-talet rymdes här både arbetare, studenter och borgerlighet – men även segregation. Lundabor som själva upplevt den här tiden har uppgivit att det egentligen enbart funnits två omtalade stadsdelar; Gamla stan och Nya Stan, eller Nöden, som den sistnämnda också kallades. (Ek 1982:131) Nöden beboddes huvudsakligen av arbetare. Dess rykte som fattigt, farligt och smutsigt var vida känt, även bland arbetare från andra områden. Nödaborna själva tycks ha varit väl medvetna om den här uppfattningen, trots att deras egen bild av sina hemkvarter kunde vara en helt annan.

Intervjuer med boende i Nöden beskriver förhållandet mellan dem och övriga stadsbor på ett intressant men också lite tvetydigt sätt. En del platser i staden, exempelvis gator som Gyllenkroks Allé och Lilla Södergatan, eller Parkkaféet och Idrottsplatsen, ansågs förbehållna de ”finare” skikten –läkare, officerare, doktorer med flera. Å andra sidan är uttalandena om sociala spänningar eller konflikter relativt få. Inställningen till de mer välbärgade har varit

mer eller mindre neutral. Relationen till studenterna vid universitetet, som mestadels haft sina bostäder längre upp i stan, kan visserligen inte tolkas som munter eller gemytlig. Dessa ”bagarmössor” betraktades som malliga, förnäma och benägna att hitta på rackartyg. Men i realiteten hände det ganska sällan att de båda parterna hade någon närmare kontakt med varandra. (Ek 1982:133ff) Trots stor social åtskillnad, och en del kivande emellanåt, verkar det inte ha funnits något påtagligt hat eller missnöje mellan lundaborna. Därmed är det kanske inte så konstigt att stadens promenadstråk ”Bullis” (med andra ord Klostergatan) var mycket populärt. Där blandades borgare, studenter och arbetare med varandra, och där hade alla rätt att vara. (Ek 1982:134)

Oavsett vilken utmaning det må ha varit att övertyga alla dessa människor, så hade nykterhetsrörelsen i Lund vid den här tiden haft många år på sig att etablera sin verksamhet. Redan under tidigt 1880-tal tillkom den första s.k. godtemplarlogen, och några år in på det nya seklet var föreningarna och medlemmarna så pass många att det behövdes nya lokaler. Det var då som arkitekten och senare ordföranden i förbudsvännernas samarbetskommitté Henrik Sjöström lät uppföra ”Wieselgrens Minne” vid Lilla Kungsgatan, dit sedan alla nykterhetsföreningar flyttade sin verksamhet. (Elmér 1990:9ff)

”Vid kungens lilla gata – namnet numera utplånat – åldras en röd tegelbyggnad inom Sankt Mikaelns kvarter. Den restes för ett halvt århundrade sen till Peter Wieselgrens åminnelse av Lunds nyktra medelklass och avhållsamma arbetare. Det sekulariserade templet har sett bättre dagar och gömmer på ett skiftande förflutet”. (Olsson 1957:85)

Visst kan man fråga sig vad detta tempel av tegel betytt för sina trogna besökare. Allra mest kan man fråga sig vad det betytt för lundaborna som helhet.

Wieselgrens Minne. Bild från 1980-talet.

2.2. Inom tegeltemplets väggar

Som en ljus och trygg punkt i en okänd och skrämmande miljö kunde nykterhetslogen och andra folkrörelsers arenor framstå för de många människor som lämnade bondesamhället och påbörjade ett nytt liv i städerna kring sekelskiftet. Uppbrutna blev de gamla gemenskaperna från landsbygden. Det tidigare fasta hushållet förbyttes i ett ständigt flöde av nya grannar och arbetskamrater. Fram trädde en ny självständighet – men också rotlöshet. Att folkrörelserna

fick en stark *social* betydelse är alltså inte så underligt. (Hellspong & Löfgren 1994:131) I Lund skedde den kraftigaste inflyttningen av arbetare redan under 1870-talet. I samband med detta byggdes nya bostadskvarter – det snart beryktade Nöden. (Ek 1982:13ff) Här, bland de inflyttade före detta lantborna, borde kanske nykterhetsrörelsen haft sitt starkaste fäste. Men så var inte fallet. Traditions materialet pekar på något helt annat. (Ek 1982:99)

Utan Nils Ludvigs nedpräntade erfarenheter till hands vore det mycket svårt att få någon inblick i vad som utspelade sig innanför tegeltemplets väggar. Lyckligtvis har han beskrivit sin tid som medlem vid 1900-talets början med stort engagemang. Det framkommer att sammanhållningen var föreningens grundpelare: *”Små vardagsmänniskor i olika åldrar genombävdades av livstidslöftets absoluta förpliktelser, men det var sällskapsglädjen som höll dem samman.”* (Olsson 1957:85) Men blandat med de vackra minnena av kamratskap framträder också konflikterna och missämjan:

”Broderskapet livade hög och låg, och då var sämjan god. Men ifall anden vek, föll nattfrosten över kropparna under fotogenlamporna, och då satt liten och stor på sin sida om sprickan i isen och blängde på varandra. Troligen hade systrarna det värst. Frun med garnhandeln var i alla fall finare än hökeribiträdet, hantverkshustrun vida mer än både en och två pigor. (---) I mest förolämpande fall uteblev man från mötena, och för att ordensbandet skulle hålla, blev logerna omsider tre. Den finaste besöktes av studerande ungdom från stans läroanstalter och slog vakt om teori och estetik. De bägge andra var gradvis folkligare i stilen, jämlikheten var bredare och tonen i umgängelsen mer munter och mustig. (Olsson 1957:87)

Nils Ludvig beskriver problematiken i att upprätthålla ett samarbete mellan en mängd olika samhällsgrupperingar . Detta hände sig vid en tid då många nya yrkeskategorier, och faktiskt även samhällsklasser, höll på att växa fram i industrisamhället. Precis som texten skildrar pågick mellan många människor ett osäkert prestigespel om vem som stod högst på den nya tidens samhällsstege. (Frykman & Löfgren 1985:84ff) Det verkar som att nykterhetsrörelsen lättast växt sig stark där medlemmarna haft en likartad bakgrund och inte minst överensstämmande förväntningar på verksamheten. En stor uppslutning av ungdomar, vilket varit mycket vanligt på en del orter i landet, kunde mycket väl förutsätta en desto större brist på äldre gifta medlemmar. (Hellspong 1991:130) Den omtalade gemenskap som fått både en och annan att försaka spriten riskerade att grusas när målen och ambitionerna inte delades av alla. Relationen mellan livliga ungdomar och äldre idealister var inte alltid den bästa, om man får tro Nils Ludvig:

”Alla vi många, som i det långa loppet inte höll måttet, silades igenom och försvann, endast de allt mer orubbliga blev kvar. (---) Klagomålet mot ungdomens nöjeslusta var en evig

litania. Vi ville bara ha roligt, hette det, och var odugliga till allt ”nykterhetsarbete”, vilket i våra ögon inte var något arbete alls. (---) Glädjen och hänförelsen hör ungdomen till – den sanningen festtalades ofta från tribunen. Men vår hänförelse var inte alldeles lik de gamles. De hade kommit med i rörelsen trängda av alkoholproblem och hänförda av absolutismens ide. (---) I längden pratades för mycket och handlades för litet av de snälla människor, som möttes vid kungens lilla gata. (Olsson 1957:87ff)

Naturligtvis är det svårt – eller omöjligt – att dra några slutsatser av en enda källa. Men kanske kan man anta att Wieselgrens Minne allt mer utvecklades till en samlingspunkt för ett antal verkliga idealister snarare än en sällskapsökande allmänhet. I väldigt många av landets nykterhetsloger utmärkte sig efter hand en kärna av medlemmar som var mer aktiva och engagerade än andra. De utvecklades ibland till inspiratörer, men ännu oftare till ett slags elit som skapade klyftor mellan sig själva och övriga. (Ambjörnsson 2001:267f)

Kanske hade många tidigare medlemmar, när det väl blev tid att knacka dörr inför omröstningen, funnit sig andra vägar till vänskap och umgänge – utan att avge något nykterhetslöfte.

Godtemplarlogen "Lunds framtid" omkring 1908.

2.3. Skepsis i pressen

Våren gjorde långsamt sitt intåg i Lund, och för var dag som gick kom omröstningen en aning närmare. Förbudsvännernas samarbetskommitté samlades emellanåt för att fortsätta organisera och diskutera de bästa medlen att påverka väljarna. Vid ett möte den 1 april skapades en första arbetsplan för den kommande valkampanjen. Däri ingick bland annat uppsättandet av fem anslagstavlor avsedda för nykterhetsagitation, beställning av 6000 broschyrer, anordnande av upplysningsmöten och en ökad spridning av nykterhetslitteratur i samhället. Tanken var också att strax före valet anordna en särskild ”upplysningsbyrå” dit allmänheten skulle kunna vända sig med sina frågor. För att kunna förverkliga dessa planer krävdes naturligtvis ekonomiska resurser, och arbetsutskottet fick därför ansöka hos Lunds Allmänna Nykterhetskommitté om ett anslag på 300 kronor. (LLA 177:005 A1)

Lunds Dagblad, som sannolikt hade sina mest trogna läsare i stadens borgerliga skikt, tog tidigt ställning mot förbudet. Redan 31 mars, då omröstningen just var på väg att godkännas av riksdagen, uttalade sig ledarskribenten i mycket kritiska ordalag:

”Förbudsomröstning har nu föreslagits av första lagutskottet och kommer förmodligen att bestyrkas av riksdagen. I och därmed har ett brandämne kastats mot vårt politiska liv, som kan komma att medföra mycket stor förödelse. (---) Då sannolikt flertalet av landets omdömesgilla medborgare vägrar att medverka till införande av totalt rusdrycksförbud, sker detta icke heller på grund av avoghet mot nykterheten eller i följd av missaktning för nykterhetsverksamheten. Utan det har istället sin grund i en starkt motiverad övertygelse om att en sådan lagstiftning skulle vara till större skada än gagn för folknykterheten.” (Lunds Dagblad 1922-03-31:2)

Någon egentlig debatt i tidningen verkar aldrig ha förekommit. En förbudsvän bad ödmjukt om att få sina åsikter publicerade i spalten ”Fria ord”:

”Aktningen för vår svenska press manar mig att tro, att den mycket väl inser rättvisan i att låta ett ord även från förbudsvänligt håll komma till synes i dessa spalter, och i denna tro anhåller jag om plats för nedanstående i Eder ärade tidning.” (Lunds Dagblad 1922-04-04:8)

Inlägget publicerades – det handlade bland annat om amerikanska stater där förbudet genomförts – men följdes av en förklaring från redaktörens sida:

”Då frågan är av stor vikt och just nu fått en särskild aktualitet, ha vi ej velat neka plats för detta inlägg, ehuru det rör sig med en argumentering, som är ohållbar.” (Lunds Dagblad 1922-04-04:8)

Sedan den här saken blivit ordentligt utredd skrevs inte särskilt mycket om förbudsfrågan på en liten tid. Något annat som däremot väckte uppmärksamhet var när någon under signaturen ”Borgare” sände in sitt beklagande över planen på att servera alkohol i stadens stadspark. Ett Stadsparkskafé skulle snart öppna där, och insändaren, som just fått veta att inte enbart kaffe, te och läsk stod på menyn, oroade sig nu för att parken skulle bli en otrivsamt plats med brist på lugn och tystnad. (Lunds Dagblad 1922-04-26:7) Redan dagen därpå kom ett svar från en samling ”Andra borgare” som upprört försvarade alkoholserveringen. Deras inlägg får nog symbolisera uppfattningen av att en servering utan alkoholrättigheter inte är mycket till servering:

Stadsparkskaféet i Lund. Bild från 1940-talet.

Att endast konditorirörelse skulle bedrivas i parken hindrar dock ej att pilsnerdricka och vin serveras, då ju sådana saker serveras på övriga konditorier i staden utan att någon olägenhet därav uppstår, och vi tro ej att muggarna skola vandra längre än till borden vid paviljongen tack vare de stränga villkoren i beredningsutskottets yttrande. (---) Om Ni önskar tillbringa någon tyst och stilla timma i parken, är nog lätt för Eder uppsöka lämplig plats där. Om ’Borgare’ är nykterhetsfantast eller ej intresserar oss föga, men vi finna emellertid hans åsikter mindre nyktra. (Lunds Dagblad 1922-04-27:7)

2.4. Nöden och alkoholen

Alla lundabor som kom över tidningen Arbetet den 13 april 1922 kunde läsa om det första offentliga föredraget som förbudskommittén anordnat i Wieselgrens Minne. Talaren var statskonsulenten Thorild Dahlgren, som predikade om förbudets övervägande ekonomiska fördelar. Evenemanget var enligt tidningen ”*talrikt besökt*”, och föreläsningen ”*mottogs med bifall*”. (Arbetet 1922-04-13) Några av dem som läste tidningen var antagligen boende i Nöden, men det är tveksamt om de själva närvarat vid händelsen. Nykterhetsvågen som drog över hela landet förmådde aldrig riktigt tränga sig in i Nödens arbetarkvarter. Här var tillgången till alkohol tydligen lika stor och självklar som tillgången till gemenskap.

På sommaren var det som livligast. Ut ur sina trånga hus och lägenheter sökte sig människorna, letade upp grannar eller andra bekanta och satte sig på trappen för att prata och diskutera. Kvinnorna tog gemensamma kaffepauser i arbetet och barnen lekte med varandra på gatorna. Om kvällarna satt hela klungor tillsammans och spridde de senaste nyheterna. Den som hamnat i ekonomisk knipa kunde räkna med stöd från släkt och vänner. Sammanhållningen var stark och påtaglig, kanske mest därför att de alla levde under samma villkor och kände sina kamraters vedermödor som sina egna. Segregationen och de många fördomarna som cirkulerade utanför Nödens gränser kunde inte skapa någon oro eller splittring. Snarare växte vänskapen och samhörigheten mellan de många arbetarfamiljerna. (Ek 1981:121ff) Mycket få kände väl ett behov av att lämna hemkvarteren för en samvaro i nykterhetslogen, när det sociala livet fanns alldeles utanför husknuten.

”Ett tillhåll för kriminalitet och fyllbultar” – sådan var en av uppfattningarna om Nöden. Klart är att alkohol förekom som en naturlig del i männens umgänge. Helgen var den tid då familjefäderna fick en chans att träffas, och då drack de oftast sprit tillsammans, exempelvis kaffekask. Alltid fanns det någon som hade brännvin, och man turades om att bjuda. (Ek 1981:120f) Vad som här styrde en människas sociala anseende var inte *om* hon brukade alkohol, utan *hur* hon gjorde det. En hög alkoholkonsumtion ansågs normal och berättigad så länge den inte gjorde intrång på plikten att sköta arbetet, försörja familjen och leva i god relation till omgivningen. Det mindre ansedda skiktet utgjordes av dem som inte förmådde kontrollera sitt alkoholintag och leva upp till förväntningarna. (Ek 1981:96f)

Nödabornas alkoholsyn var inte alls unik, utan tvärtom ganska typisk för arbetare i många av landets städer. Det måttliga alkoholbruket ansågs hedervärt, i motsats till en överdriven och

okontrollerad konsumtion som ledde till bråk och besvär för allmänheten. Den här inställningen var också en orsak till ilskan som ibland riktades mot nykterhetsrörelsen. Kravet på total avhållsamhet utmanade den självklara rättigheten till ett begränsat alkoholintag. Förbudsomröstningen blev därmed en uppgörelse mellan de två idealen *avhållsamhet* och *måttlighet*. (Gustavsson 1989:231ff)

2.5. Lundensiskt majfirande

När maj månad stod för dörren fanns nog andra ting än omröstningen att uppta tankarna med. På valborgsmässoafton samlades en mängd studenter på Akademiska Föreningen för att beskåda vårens stora studentspex, *Carl XII*. Händelsen beskrevs i Arbetet ett par dagar senare:

”Carl XII hade Valborgsmässoafton infunnit sig på Akademiska Föreningen för att skänka glans och festlighet åt studentkårens inledning till majfirandet. Dagen till ära hade han fått en moderniserad och efter tidens förhållanden någorlunda anpassad dräkt. (---) Då tolvslaget förklingat uppträdde den ordinarie ordföranden i kåren och välkomnade våren med några korta och kraftiga hälsningsord. De vita mössorna sattes på och det blev något lättare att röra sig i stora salen.” (Arbetet 1922-05-02:8)

Ordet *spex* är en förkortning av spektakel, vilket beskriver fenomenet ganska väl. Det är en form av teaterpjäs som i Lund utvecklades mot 1800-talets slut, men kommen ur en gammal akademisk tradition av amatörteaterverksamhet. En lika gammal tradition är nog att ett bra spex bör innehålla både snapsvisor och skålande på scenen. ”Carl XII” hade sin premiär 1904, men sattes upp på nytt vid ett flertal tillfällen. (Larsson, Meurling & Strömberg 1986:5, 45) Redan i förspelet blir en förklädd Carl XII bjuden på en sup, varvid dryckeslaget sjunger ”Helan går” – med ny text förstås:

”Och den som inte Polen tar, han heller inte Sachsen får
Polen gick ----- (de supa) (---)
August: Vi tar väl halvan med detsamma.
Alla: Visst fan!” (AF: Manus Carl XII 1922)

Vid sidan av studenternas firande var första maj naturligtvis arbetarnas stora dag. Sedan de första demonstrationerna i slutet av 1800-talet hade detta utvecklats till en symbolisk högtid för arbetarklassen, och en möjlighet att manifesteras sin sammanhållning i all offentlighet. Här gavs chansen att ge tyngd åt sina argument och stärka de egna leden. De ursprungliga kraven på åtta timmars arbetsdag och allmän rösträtt utbyttes efter uppfyllandet mot andra paroller. Det kanske mest grundläggande syftet under tidigt 1900-tal var trots allt att göra arbetarklassen erkänd och respekterad i samhället. Man eftersträvade därför också ett värdigt

och kontrollerat uppträdande från demonstranternas sida. (Hellspång 1991:42ff) Alldeles bredvid notisen om spexet nämnde Arbetet demonstrationerna i Lund:

”1:sta majdemonstrationen i Lund missgynnades väl i någon mån av den råa och osäkra väderleken. Vid den sedvanliga tiden kl. halv 2 började dock ansefliga människomassor samlas på Mårtensstorget. Vid tiden strax före tågets avgång kunde man räkna till 33 fanor förutom ett par standar, i vars deviser krävdes rättvisare beskattning, skydd för 8-timmarsdagen och solidaritet mellan arbetarna. Kl. 2 satte sig tåget i rörelse. Demonstrationsledningen beräknade 2,500 deltagare. (Arbetet 1922-05-02:8)

Det höga deltagarantalet ger sken av ett stort politiskt engagemang bland Lunds arbetare. Nödabor har intygat att socialdemokraterna var det parti som flest av dem stödde, och att majdemonstrationen upplevdes som en stor och viktig händelse som många deltog i. (Ek 1982:154) Vad som kan verka underligt i sammanhanget är att arbetarrörelsen vid den här tiden kom allt närmare nykterhetsrörelsen gällande idéer och ideal. Båda dessa organisationer hade ambitionen att skapa skötsamma och kontrollerade människor, fria från missbruk och laster. Tanken från arbetarrörelsens och fackföreningarnas sida var att nykterhet skulle underlätta klasskampen för bättre villkor, medan nykterhetsrörelsen huvudsakligen strävade efter individuell vinning. Båda parterna gjorde dock mycket för att uppmuntra bildning och erbjuda en miljö som kunde förena nytta och nöje. (Ambjörnsson 2001:257ff) Ett utbrett politiskt engagemang borde rimligen vara förenat med ett större nykterhetsintresse.

En närmare titt visar emellertid att det politiska engagemanget kanske inte låg på något särskilt djupt plan. Många sagesmän från Nöden vittnar om en allmänt bristande politisk insikt och medvetenhet. Även om de alla önskade bättre levnadsvillkor så upplevdes fackföreningarna mest som ett orättfärdigt tvång. Demonstrationståget kan nog i mångas ögon ha varit minst lika mycket en festlig och underhållande tillställning, som en klassmässig manifestation. (Ek 1982:154f) Följande sagesman ger sin bild av hur det lundensiska majtåget brukade se ut:

”Vi gick inte med i demonstrationstågen. Annars gick det stora flertalet arbetare med. Några motståndare till demonstrationen inom arbetarklassen fanns nog inte – men väl utanför. Det var dock aldrig så, att det uppstod oroligheter vid demonstrationen. Det är klart, att det kunde kastas några glåpor av någon student ibland. I själva demonstrationståget gick det inte heller (...) så prydligt till som nu. De flesta arbetarna var mer eller mindre berusade, och polisbevakningen var stark. (LUF M 16447:21)

Även om det politiska engagemanget inte var särskilt starkt eller djupt, så behöver inte alkoholbruket i sig självt tyda på ett ointresse för sociala eller ekonomiska villkor. Det kan ibland ha varit snarare tvärtom. Den utlevda och omåttliga livsstilen som en del arbetare tagit

till sig genom spriten har troligen ibland symboliserat ett mostånd och en protest mot överhetens kontrollerade yttre. Supandet kunde förstås också vara en effektiv väg till ohörsamhet eller olydnad. (Ambjörnsson 2001:244f) Inte ens ett fackligt intresse har ju behövt utesluta en viss dryckenskap. Det framgår tydligt men enkelt av en lundabos utsaga:

”Far hade som sagt inte så mycket tid att vara tillsammans med sina kamrater. Han gick på fackföreningsmöte en gång i veckan och (då) brukade han och några kamrater efter mötet gå ner i ölhallen på Folkets Hus och dricka en öl och diskutera.” (LUF M 16445:32)

2.6. Lundensiskt examensfirande

Efter ett mer än månadslångt uppehåll sammanträdde förbudskommittén åter i mitten av maj 1922. Protokollen avslöjar som vanligt inte särskilt mycket – ingenting alls – om stämning eller förhoppningar. En s.k. ”budkavlebil”, utsänd av godtemplarnas ungdomsförbund, skulle under sommaren köra från stad till stad och argumentera för förbudet, och kommittén beslöt att bjuda in den även till Lund (mot en kostnad av 25 kronor). Utöver detta kom de överens om att köpa in tusen exemplar av ”Svenska Morgonbladets förbudsnummer” till gratis utdelning, och möjligen ett par tidningar till. Det diskuterades förstås också hur utgifterna skulle kunna finansieras. (LLA 177:005 A1)

Den kringresande budkavlebilen.

Tidningarna visade fortfarande inte något större intresse för förbudsfrågan, åtminstone inte på det lokala planet. När sommarvärmen och doften av grönska lade sig över gatorna levde också dess invånare upp på nytt – inte minst studenterna. Lokalnotiserna handlade nu mest om det stora examensfirandet bland stadens akademiker. Signaturen ”Syrac” i Arbetet återkom allt som oftast med nya rapporteringar om feststämningen i staden, som när han exempelvis jämförde kvinnligt och manligt studentfirande:

”Sol, sommar och studentskor – den pjesen gives nu var dag på Lunds gator. Här och där kommer ett improviserat hyllningståg med sång, blommor och fräscha smådamer, skrudade i sina första dyrbara vitmössor. (---) Det är inte utan, att skillnaden mellan pojkarnas och flickornas examensfirande skär lite i ögonen. De förras nattliga glädjefester skära f. ö. mest i öronen. De unga damernas kollektiva sudderier äro väl för det mesta lokaliserade till Håkansson's, Parkkaféet och dylika oskyldiga ställen. Kanske välja de unga damerna dessa ställen därför det klär dem bäst.” (Arbetet 1922-05-23:8)

En mindre munter notis ur Lunds Dagblad ger en målande beskrivning av festligheterna:

”De bullersamma upptågen nu i vårens dagar övergå stundom alla gränser. Det nyaste i bullerväg är följande: En skara gillesfirande, antagligen nyblivna, studenter roade sig i går afton med att från en balkong i södra delen av St. Södergatan ideligen ”sjunga” Studentstången och Ja må han leva. (---) Till sist började en skock unga flickor, som samlats utanför på gatan, att först stämma in i studenternas sång och sedan fortsätta på egen hand, och det hela artade sig till ett sannskyldigt spektakel. En polis kom långt om länge till platsen och tillsade från gatan de konserterande studenterna att stänga fönster och balkongdörrar, varefter gatufriden återställdes. Det var då så gott som en folksamling på gatan. (Lunds Dagblad 1922-05-31:4)

Det känns inte alldeles enkelt att förstå eller beskriva lundastudenternas kulturliv och förhållande till alkohol, kanske därför att det verkar väldigt mångsidigt och svårt att sammanfatta på ett bra sätt. Det mesta pekar åtminstone på att alkohol förekommit som en naturlig del i de flesta studenters tillvaro. En artikel i Lunds Dagblad den 16 maj 1922, hämtad från en författare kallad ”Johan Jean”, visar på ett intressant sätt en dåtida uppfattning av olika typgrupper av studenter. Den ”stora massan” utgjordes av en strävsam typ, tvingad till flitighet av ekonomiska skäl: *”Han dricker sig sällan full och föraktar ”barnsliga” upptåg. Men på studentkårens och nationernas högtidsdagar är han med i ledet.”* En antalsmässigt mindre, men desto mer synlig kategori, bestod av intelligenta och engagerade individer, erfarna av studentlivet och bekväma i alla situationer: *”Med dryckjom äro de väl förtrogna, och otaliga äro historierna om deras bragder vid bägaren”.* Men så fanns det också svaga viljor, en grupp som endast ville leva ett vilt och sorglöst liv, utan att förmå tränga in i den sanna studentkulturen: *”Kväll efter kväll sitta de i guldkrogarnas kaféer, natt efter natt tillbringa de under ansträngda försök att flytta de ofta hörda studenthistorierna ned på verklighetens mark. Men det blir endast dålig imitation, ty de sakna det rätta sinnelaget.”* (Lunds Dagblad 1922-05-16:4) Den enda typgrupp som inte fick något särskilt utrymme var den som helt avstod från alkoholrelaterade nöjen.

2.7. Kaféer, konditorier och krogliv

Som kanske redan framgått var krogar, konditorier och kaféer ett kärt samtalsämne i pressen och bland allmänheten. Det är alldeles visst att sådana mötespunkter hade en särskild plats i lundabornas hjärtan. En översikt visar att det startades 74 olika kaféer och konditorier från 1800-talets slut och fram till 1900-talets mitt, ej inräknat de talrika krogarna, restaurangerna, ölhallarna och matsalarna. (Karlsson 1993:15) Siffran är ganska talande för sig själv, men väcker också nyfikenhet kring vilket kulturklimat som möjliggjort denna blomstring av serveringar. En som varmt och humoristiskt skildrat detta är den välkände författaren Fritiof Nilsson Piraten, själv studerande i Lund på 1910-talet. I sin roman *Tre terminer* (1943) målar han upp en bild av kaféet och serveringen som utgångspunkt för de flesta studenters sociala

umgänge. Det var den naturliga platsen att leta på, då man redan om morgonen sökt sig ut ur sin bostad i jakt på sällskap. Här var det nog många som intog både frukost, lunch och middag – gärna med lite öl, whisky eller punsch till hjälp. Piratens egna ord får beskriva en alldeles vanlig dag i huvudpersonen Hermans liv, (innan det att hans pengar tog slut):

”Enligt avtal möttes Herman och Westermann på Gambrinus som var Grands bakficka åt Klostergatan, en ölstuga med biljarder och en ölstuga där det på förmiddagen dracks mera whisky än öl och efter middagen mera punsch än whisky. (---) Efter ett par timmars spel åt de middag i matsalen och som dagen var solvarm gick de sedan till Norden och drack kaffe i trädgården där svarta trastar pickade i gräsmattan. Senare slog de kugel en timme samman med en stor smålänning som visade sig överlägsen dem bägge. (---) Den sunda motionen gav aptit och de gjorde all heder åt en supé i lilla paviljongen. (---) Och man förto sig inte. Man åt och drack och spelade, man bytte krog men inte vanor. (Nilsson Piraten 1991:87ff)

Även om Piratens historia må vara en smula skämtsam och inte fullt representativ för alla lundastudenter, så är det inget tvivel om att många av dem ägnade en stor del av sin fritid på ställen som dessa. Till de typiska studentkaféerna hörde bland annat Håkanssons konditori, så populärt att det ofta var proppfullt redan någon minut efter öppningsdags, särskilt på helgerna. Somliga akademiker tillbringade nog betydligt mer tid här än på föreläsningar. Det sägs att en av dem till och med angav Håkanssons som sin adress i telefonkatalogen. (Karlsson 1993:41f) Mycket uppskattat var även Evas Condis, ett ställe dit de flitiga studenterna kom tidigt om morgonen för att tentamensläsa, medan de mindre flitiga kom vid samma tidpunkt för att ta sig en ”bier” efter nattens festligheter. (Karlsson 1993:35ff) En stor sorg spred sig 1917 i den

Interiör från Evas Condis. Bild från 1930-talet.

lundensiska krogvärlden, den dag då Ivan Bratts restriktionssystem infördes. Sprit fick då endast serveras tillsammans med mat. I AF:s restaurang hade man sorgflor på väggarna, och en orkester spelade Chopins sorgemarsch hela kvällen. (Karlsson 1993:83)

Det var emellertid inte alls bara studenter som ägnade tid på krogar, kaféer och konditorier. Däremot fanns det en ganska påtaglig uppdelning mellan olika sociala grupper; de hade alla sina ”egna” ställen att gå till. Grand Hotel vid Bantorget var väl allra mest exklusivt, med sjuvärdsmiddagar, festsal och i källarregionen en krog där akademiker kunde fira ”Bergsprängarexamen” – med andra ord dricka en liter brännvin på en halvtimme och sedan försöka hålla ett fem minuters tal som alla kunde begripa. (Karlsson 1993:110ff) I gengäld gick arbetarna gärna till Lilla Toddyfabriken, dit många sökte sig för en snaps efter

arbetsdagens slut, och där den som hamnat under bordet blev säkert föremål för hån och gliringar. (Karlsson 1993:108) Mycket talar för att kaféernas och krogarnas skiftande framtoning markerade segregation och åtskillnad mellan stadens sociala grupper. Men det fanns också undantag, för att utgå från en nödabos erfarenheter:

”Studenterna hade ju sina krogar och ställen de gick på som ”Syltan” och ”Rödbetan”. Men en del studenter kunde faktiskt blanda sig med arbetarna och det var mest, då man söp tillsammans. Hos ”Sven i kassen”, som hade ölhall i källarvåningen vid hörnet Södergatan – Lilla Fiskaregatan (där de nu har El-affär) kunde man se ett mycket blandat klientel.” (LUF M 16445:5)

Även nykterhetsrörelsen och vänner av deras ideal drev några kaféer runt om i staden. Den som letade efter ett alkoholfritt alternativ kunde exempelvis göra en visit på ”Edelweiss”, ”Blå bandet”, ”Vita bandet” eller ”Hilda Perssons nykterhetskafé”. Om Blå bandet har sagts att det var en plats för idealistiska studenter, gymnasister och kontorister som i gemytlig och kamratlig anda kunde njuta av både kaffe, läskedrycker, småbröd och bakelser. August Strindberg, som en första och sista gång satte sin fot där, menade snarare att det var ett tillhåll för *”blåbleka och utpinade fysionomier, hemska och elaka ögon och en tystnad som icke är frid av Gud”*. (Karlsson 1993:69ff)

2.8. Slutstriden

Drygt en månad före valet var det som om både nykterhetsvänner och förbudsmotståndare fylldes av brådska och förnyad lust att vinna lundabornas sympatier. Junidagarna hade hastigt passerat, kvällarna var nu långa och ljusa, och många studenter hade nog lämnat studieorten för att återvända till sina hemtrakter. Gatorna var kanske inte längre så fyllda och livliga som några veckor tidigare. Som en ersättning till hyllningståg och examensfester kom istället en rad offentliga och oftast välbesökta föredrag. I mitten av juli rullade nykterhetsrörelsens budkavlebil in bland stadens gator och stannade på Mårtenstorget, där en man vid namn Klas Andersson sedan höll ett tal för drygt tusen personer:

”Talaren belyste alkoholfrågan ur huvudsakligen sociologiska och ekonomiska synpunkter samt påvisade spritmissbrukets verkningar i kriminellt och hygieniskt avseende. Det schwungfullt och i starkt agitatoriska vändningar hållna fördraget åhördes med spant intresse av publiken. Antagonismen mellan förbudsstridens parter tog sig uttryck i några smärre störningar under föredragets lopp samt i spridda nejrop efter talarens avslutningsmaning att rösta ja den 27 augusti.” (Arbetet 1922-07-15:12)

Redan två dagar senare följde ett nytt förbudsvänligt föredrag på samma plats av en pastor Åström, hastigt anordnat av samarbetskommittén. (LLA 177:005 A1) Om invånarna just då kände sig mätta på föreläsningar är svårt att säga, men varken Arbetet eller Lunds Dagblad nämnde något om händelsen. Desto mer uppståndelse blev det någon vecka senare, när det annonserades i pressen om ett offentligt upprop för alla engagerade förbudsmotståndare i staden. Först nu organiserades ett konkret motstånd till Lunds nykterhetsrörelse, nämligen en lokalavdelning av den landsomfattande ”Föreningen för Folknykterhet utan Förbud”. (Arbetet 1922-07-28:8) Genomslagskraften var total. Akademiska Föreningens stora sal fullsattes vid första mötet, och den finske professorn von Wendt höll ett applåderat tal om sina negativa erfarenheter av det finska alkoholförbudet. En belåten recensent kunde inte låta bli att samtidigt rikta en känga mot förbudsvännerna:

Pastor Åström - Sveriges Billy Sunday. Valaffisch.

”I ett föredrag som detta gäller det ju i främsta rummet att taga vara på de nya synpunkter, som kunna givas, de originella uppslag, som kunna åstadkommas i en till leda uttröskad fråga. Men må först som ett allmänt omdöme sägas, att prof. v. Wendt hade en human frigjord syn på tingen, som från första stund ingav förtroende; den andliga omyndighet, den bullersamma onykterhet och den läsaraktiga självgodhet, vilken – ej alltid, men väl ofta – besjalar de anföranden, med vilka förbudets vänner tro sig gagna en vacker sak, var här bortblåst.” (Arbetet 1922-07-29:12)

Den sista månaden blev av naturliga skäl också mest intensiv. Disponenten Oskar Franzén kom till Mårtenstorget den 1 augusti för att uttrycka sitt stöd till förbudet, och närmare 2 000 personer var där för att lyssna. (Arbetet 1922-08-02:8) Lunds Dagblad menade hur som helst att talet var ”hållet i en övervägande vulgär ton” och ”lade särskild vikt vid ett totalförbuds betydelse för arbetarklassen”. (Lunds Dagblad 1922-08-02:2) En annan förbudsvän, den beryktade pastorn G. K. Starck, gjorde kort därefter ett framträdande på Akademiska Föreningen, men imponerade föga på pressen:

”Lokal var Akademiska Föreningens stora sal och tiden den för studentaftnars vanliga, kl. 9 e. m. Om man avsett att härigenom samla den akademiska publiken är ovisst. Denna publik lever ju dock vid denna årsens tid i förskingringens tecken och Föreningens stora sal torde sällan ha hyst en mindre församling med akademisk prägel. De talrika mötesdeltagarna tycktes till fyra femtedelar vara nykterhetsvänner och skulle en förbudsomröstning företagits här är det inget tvivel om hur den hade avlöpt.” (Arbetet 1922-08:17:8) ”Föredraget föreföll inte på något sätt märkligt, och den som, med tanke på vad som från andra orter berättats om

pastor Starcks uppträdande, hade väntat sig en sensation med anstrykning av skandal, bör ha blivit grundligt besviken.” (Lunds Dagblad 1922-08-02:2)

Det som kom att avsluta valkampanjen var lustigt nog inte något föredrag, utan en hetlevrad debatt om en präst som hade råkat bli en smula för tydlig med sin förbudsvänlighet under en högmässogudstjänst i Allhelgonakyrkan. ”En kyrkans vän” skrev upprört till Lunds Dagblad om evangeliet där prästen kommit in på den stundande omröstningen, och i samma veva uppmanat publiken att be Gud utdriva rusdryckernas onda ande ur folket. Prästen själv, Carl Alsheim, gick till försvar och menade att hans ord faktiskt inte nödvändigtvis behövde tolkas som förbudsvänliga. (Lunds Dagblad 1922-08-23:7) En annan åhörare utvecklade dock angreppet mot Alsheim genom en djupare analys av orden i hans predikan. (Lunds Dagblad 1922-08-24:7) Det är väl inte omöjligt att en och annan lundabo drog en lättnadens suck på valdagen, för att sedan få slippa lyssna till fler ”uttröskade” diskussioner om sprit, nykterhet och partiskt prästerskap.

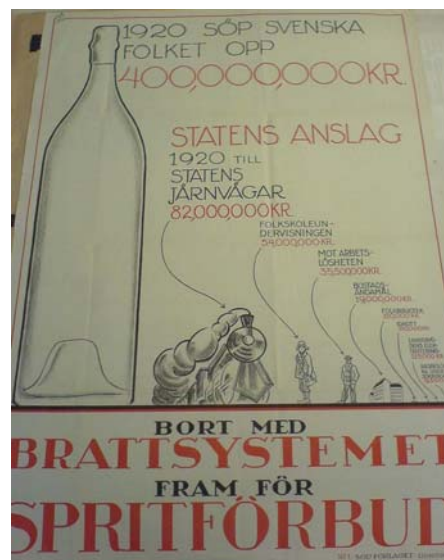
2.9. Förbudsomröstningen

Det strålande solskensväder som väckte lundensarna den 27 augusti borde knappast gjort någon besviken. Visserligen fanns det säkert några som fruktade att väljarna tänkte avstå vallokalen för en tur ut på landet, men de flesta steg nog upp på ett mycket gott humör. I god tid hade tidningarna informerat om stadens åtta olika valdistrikt och vart alla skulle gå för att lägga sin röst. Magistraten, Katedralskolan och Allhelgonaskolan var några av de ställen där valurnorna placerats. Från klockan nio på morgonen till nio på kvällen skulle röstningen pågå, med undantag för några spridda avbrott under dagen. (Lunds Dagblad 1922-08-19:4) Den som väntat sig bråk eller stök eller stress tog grundligt fel, och de svärmande journalisterna syntes alldeles ifrån sig av förtjusning:

”Låt oss få en förbudsomröstning varje söndag! Och åtminstone ett par gånger i veckan en omröstning om förbud mot kaffe, tobak, biograf, jazz, eller andra njutningsmedel, vad som helst, bara det blir en förbudsomröstning. Ty staden har inte på länge varit så trevlig som igår, den stora omröstningsdagen. Det var ett väder av den sort som vi nu har trott var bortlagt, omodernt eller avskaffat genom förbud. Det var verkligen i hög grad orättvist mot förbudsmotståndarna; i ett sådant väder, med detta strålande men inte brännande solsken, som kom alla ting, himmel och moln och hus och träd, att se mer levande och verkliga och på samma gång förändligade ut, med denna rena, klara, friska luft, föreföll alla jästa och destillerade stimulantia överflödiga.” (Lunds Dagblad 1922-08-28:4)

Enligt tidningsartiklarna passerade hela dagen i fridens och vänskaplighetens tecken. De båda lägrens röstsedelsutdelare stod sida vid sida utanför vallokalerna alldeles utan träta eller hårda blickar. Människor möttes på gatorna och inledde livliga diskussioner om den troligaste

valutgången. En hel del bilar med agitationsplakat körde omkring, bland annat en grupp studenter som skämtsamt skrivit texten ”För VÅR skull rösta ja!” Några småpojkar gick runt på ett led, bärandes varsin skylt med en bokstav på. De bildade tillsammans orden ”rösta ja”. (En skribent hade funderat på att muta dem till att byta platser i ledet, så att de skulle uttrycka något helt annat.) När vallokalerna stängde i kvällen bildades en lång kö utanför Edvard Petterssons symaskinsaffär, där resultatet så småningom spikades upp på en anslagstavla. (Lunds Dagblad 1922-08-28:3-4) När lundaborna fick se vad de åstadkommit utbröt ett stort jubel – åtminstone bland dem som röstat nej. Nykteristerna grät nog en smula, men de var alldeles för få för att höras.

Valaffisch från Lunds nykterhetsrörelse.

Sammanlagt röstade 8 556 personer, vilket utgjorde ungefär 60 % av de röstberättigade. Av dem röstade 1 139 personer (13,3 %) ja, och 7 417 (86,7 %) nej. Kvinnorna var 4 544 till antalet, och stod därmed för 53 % av rösterna. Bland kvinnorna röstade 17,4 % ja, men endast 8,7 % av männen. Jämförelsen mellan de olika distrikten visade inte någon extrem variation. Flest ja-röstande (18,1 %) fanns i distrikt nummer ett, norra delen av stan. Lägst var antalet (9,8 %) i distrikt nummer sju, nordvästra delen. (Se bilaga 2 för mer detaljerad bild). (Lunds Dagblad 1922-08-28:3)

Väldigt fort återgick livet till det normala efter omröstningen. Redan ett par dagar efteråt skrev tidningarna om helt andra ting, och verkade inte alls längre bry sig om den stora händelse som just passerat. Efter ett kort möte i oktober 1922 dröjde det mycket länge innan Förbudsvännernas samarbetskommitté sammanträdde. Först i april 1924 träffades medlemmarna åter för att diskutera föreningens framtid. Sedan de flesta kommit överens om att kommittén saknade ett egentligt syfte beslutades att nedlägga verksamheten. Allting avslutades genom ”ett enkelt samkväm med diskussion om förbudsproblemet”. Hur diskussionen lät får vi dessvärre aldrig veta. (LLA 177:005 A1) Efter nedläggningen skrev styrelsen en kortfattad verksamhetsberättelse. Deras ord beskriver en mycket seriös och intensiv arbetsprocess, med bland annat 1 400 uppsatta affischer, 5 400 spridda förbudstidningar och 15 000 flygblad som delades ut vid besök i alla stadens hus. (LLA

177:005 A:1) Man kan inte tro annat än att de gjort sitt yttersta. Men det som stannar i minnet av den lundsiska förbudskampanjen är inte förbudskommitténs arbetsmöda, utan hellre en insändare i tidningen inför valdagen:

”Man har icke hört mycket från förbudsvännerna i Lund under den nu snart avslutade kampanjen. Affischer på planken, ett par förbudsmöten och en del förbudslektyr i brevlådorna – det har varit det hela. Personligen ha de lundsiska förbudsvännerna icke gärna framträtt, och en och annan undrar kanske, vilka de mest framträdande bland dem äro.” (Lunds Dagblad 1922-08-26:4)

3. Summerande funderingar

3.1. Alkoholkulturen är begriplig...

De små sporadiska inblickarna i lundalivet vid tiden för omröstningen är inte tillräckliga för att ge en fullständig förklaring till valresultatet, men de kan säga en hel del om hur alkoholen använts och om den alkoholkultur som lagt grunden till det låga förbudsintresset. Det har förstås redan framgått hur mycket alkoholen betytt för lundaborna som ingrediens i en mängd olika sociala sammanhang - det tycks ha varit ett genomgående drag inom alla samhällsskikt. Studenternas liv och vanor hade en mycket stark anknytning till kafélivet och all kontakt med rusdrycker som det medförde. Därtill kom förstås en mängd traditionellt onyktra festligheter, till exempel spex och examensfirande. Borgerligheten satt mer än gärna på Parkkaféet med ett glas punsch i handen, kanske läsande någon förbudsfiendlig spalt i Lunds Dagblad. Arbetarna hade förstås sina egna krogar och dessutom fritt spelrum att supa med kamrater och grannar i hemkvarteren.

Alkoholen var för många lundensare ett självklart medel som hjälpte dem att organisera sin vardag och tillvaro – vilket ju även nykterhetsrörelsen var på de platser där den växte sig stark. Det är ganska slående hur både supande och nykterhet kan uppfylla precis samma behov av *gemenskap* och *organisation*. På samma sätt som nykterhetslogen utgjorde en fast punkt för socialt umgänge och formande av ett sätt att leva (jfr Hellspång 1991), var också kaféer och krogar platser där olika samhällsklasser träffades för att prata, diskutera och utveckla ett gemensamt sätt att tänka och bete sig – en gemensam *kultur* och *identitet*. Det är viktigt att poängtera kopplingen mellan alkoholkultur och det mänskliga behovet av platser där man känner sig trygg, bekväm och hemmastadd. (Jfr Crang 1998) I Lund förefaller det som att krogen var det ställe där alla kunde känna sig ”hemma”, vilket bekräftas av att varje samhällsskikt hade sina ”egna” serveringar att besöka. Godtemplarna hoppades kanske att med förbudets hjälp kunna bygga om ölkaféerna till nykterhetskaféer. Möjligen glömde de då att det inte bara var öldoften som behövde vädras ut, utan också hela den kultur som jäst där inne under många års tid.

Berättelsen om valupptakten i Lund är nog mest givande och intressant om den helt enkelt betraktas som en beskrivning av en unik process i en unik kulturmiljö. Med all sannolikhet går det inte att finna någon bra motsvarighet till vad som hände i Lund på något annat håll i

landet. Exempelvis kan nämnas att en annan studentstad, Uppsala, hade 32 % ja-röstande (Lunds Dagblad 1922-08-29:3), vilket ju är ett betydligt högre tal. För att verkligen kunna finna de viktiga faktorerna bakom det anmärkningsvärda lundensiska röstresultatet måste man antagligen återgå till stadens specifika sociala och geografiska befolkningsstruktur. Etnologen Anders Gustavsson (1989:233) har påpekat att nykterhetsrörelsens medlemmar huvudsakligen bestod av *medelklass* och ”en del arbetare”, medan borgerligheten mycket sällan anslöt sig. Medelklassen i 1920-talets Lund tycks ha varit i klar minoritet, i förhållande till den stora andelen borgerlighet, akademiker och utpräglad arbetarklass. Som idéhistorikern Ronny Ambjörnsson (2001) klarlagt var nykterhetsrörelsens arbete i hög grad fokuserat på bildning, disciplinering och individuell moralisk upprustning. Därtill kom att nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen blev allt mer sammanlänkade med tiden. Bland Lunds arbetare – åtminstone i Nöden – verkar inte ha funnits något utbrett behov av socialt eller moraliskt ”uppåtsträvande”, och inte heller något djupare politiskt engagemang. Den geografiska segregationen mellan ”Nya” och ”Gamla” stan bidrog till en stark sammanhållning bland arbetarna, men skapade aldrig några verkliga politiska konflikter mellan samhällsklasserna, vilket ju också skulle kunna vara en förklaring till arbetarnas svala engagemang för nykterheten.

3.2. ... men Lunds kvinnor förblir en gåta

Något som inte kan lämnas utan notis, men inte heller kan få något riktigt svar, är frågan om Lunds kvinnors anmärkningsvärt låga förbudsintresse. Som framgick tidigare var faktiskt mer än hälften av röstdeltagarna kvinnor, varav endast 17 % ville ha förbud. Ett sådant resultat upplevs som underligt och ologiskt av flera skäl. Ett av dem må vara en fördomsfull bild av att kvinnan i ett historiskt perspektiv alltid varit den utsatta parten i alkoholmissbrukets tragedier, något som också förstärkts av att det tidiga 1900-talets nykterhetsrörelse anspelat på just ett sådant förhållande i sin propaganda. Men det finns mycket som tyder på många kvinnor i Lund, åtminstone inom arbetarklassen, verkligen haft en hård situation till följd av sina makars alkoholvanor. Det framkommer att faderns grad av spritbruk haft en mycket stor betydelse för familjeekonomin, och att många husmödrar tvingats, utöver sitt ansvar att sköta hemmet, till mer eller mindre förvärvsarbete för att få pengarna att räcka. (Ek 1982:53ff, 62ff) Det är som ett mysterium att inte fler kvinnor lockades av chansen att förbjuda spriten, när de borde haft så mycket att vinna på det.

Som så ofta är det svårt att få inblick och klarhet i frågan genom de källor som finns till hands. Protokollen är knapphändiga och tidningarna nämner sällan alkohol i relation till

kvinnor, utan hellre till den manliga sfär som omgärdat både borgerlighetens, studenternas och arbetarnas offentlighet. Om kvinnorna faktiskt nämns så är det fortfarande oftast ur en mans perspektiv. I Lunds Dagblad (1922-07-08:7) kan noteras ett undantag, då en kvinna i en spalt varnade sina systrar ute i landet för förbudet, på den grund att det skulle öka lönnkrögeriet och därmed även familjemisären. Tyvärr är ju inte ett enda uttalande tillräckligt för att säga särskilt mycket om åsikterna bland kvinnorna i allmänhet.

För att återknyta till tidigare forskning om kvinnor och alkohol kan nämnas historikern Sidsel Eriksen (1991), som utifrån danska studier bestridit uppfattningen av att kvinnligt alkoholbruk skulle varit mycket ovanligt och begränsat, och istället menat att en del kvinnor – i alla fall inom vissa kretsar – druckit på ett liknande sätt som männen, och att de ibland även önskat sina män att gå med i nykterhetsrörelsen därför att det inte passade in på det manliga idealet. Med utgångspunkt i finsk forskning har folkloristen Satu Apo (1991) visat att kvinnorna åtminstone på landsbygden inte alls varit passiva vad gäller alkohol, utan haft stor bestämmanderätt över sina makars alkoholkonsumtion. Resultat som dessa kan möjligen bidra till en mer komplex bild av kvinnors alkoholrelation, men de skänker inte mycket ljus åt det som hände i förbudsomröstningen. De lundensiska kvinnornas avsikter förblir något av ett mysterium.

4. Avslutning

Jag har i form av en krönika försökt belysa den alkoholkultur som bidragit till det låga förbudsintresset bland Lunds invånare. Jag har påvisat hur alkoholbruket betraktats som en självklarhet för en stor del av åtminstone den manliga befolkningen i de flesta samhällsskikt, inte minst därför att det ansetts vara en naturlig ingrediens i det kamratliga umgänget. De anmärkningsvärt många kaféerna och krogarna har erbjudit kulturmiljöer som lockat både arbetare, akademiker och borgerlighet. Nykterhetsrörelsens ställning har varit svag, dels för att behovet av gemenskap kunnat uppfyllas på andra sätt, dels för att medelklassen tillhört en minoritet av invånarna och dels för att de politiska frågorna och idealen inte haft någon framträdande roll bland arbetarna. Som helhet har Lund med all sannolikhet varit en stad där konflikterna mellan befolkningsgrupperna varit relativt obetydliga, och där man framför allt *satt ett avsevärt större värde på de alkoholrelaterade traditionerna än de idealistiska nykterhetsvisionerna.*

En annan viktig poäng som jag försökt lyfta fram är hur man som etnolog stöter på svårigheter då materialet inte avslöjar vad man skulle vilja veta. Jag har själv tvingats göra många lösa antaganden i mitt arbete, därför att mina källor inte uttryckt befolkningens åsikter och värderingar, eller för att endast ett fåtal personer kommit till tals. Om nykterhetsrörelsens arkiv låtit sina medlemmar framträda på ett bättre sätt, eller om kvinnorna haft en helt egen dagstidning att vända sig till, så skulle också mitt forskningsresultat sett väldigt annorlunda ut.

Personligen upplever jag gärna min uppsats mer som en allmän berättelse om människor och alkohol, snarare än som en etnologisk forskningsanalys. Ändå tycker jag att krönikan har ett ganska stort etnologiskt intresse och att svaren på mina frågeställningar ligger invävda i den löpande texten. Mycket hade kunnat utvecklas om veckorna till godo varit fler än tio. En möjlighet vore naturligtvis att göra en djupare undersökning av röstningen i de olika valdistrikten och försöka dra tydligare paralleller mellan lokal kultur och resultat. Ett annat alternativ vore att helt enkelt göra liknande efterforskning i andra städer och jämföra kulturlivet mellan olika orter. Hur som helst har det varit en rätt spännande möjlighet att följa lundaborna under några månader i historien, och särskilt roligt att presentera resultatet på det sätt som jag nu gjort. Förhoppningsvis finns det läsare som känner likadant.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkivmaterial

Lund

Lunds Landsarkiv (LLS): Förbudsvännernas samarbetskommittés i Lund arkiv, 177:005 A:1.

Folklivsarkivet (LUF): M-arkivet (M), traditionsuppteckningar: 16445, 16447.

Akademiska Föreningens Arkiv & Studentmuseum (AF): Spexet *Carl XII* 1922, Manus.

Tidningar

Arbetet, april – augusti 1922.

Lunds Dagblad, mars - augusti 1922.

Bilder

Försättsblad: Studenthumorn i agitationens tjänst. Teckning ur Arbetet 1922-08-22:. Upphovsman okänd.

Sid. 8: Sju förbudsapostlar. Teckning ur Arbetet 1922-08-22:8. Upphovsman okänd.

Sid. 10: Wieselgrens Minne. Ur: Elmér, Åke 1990: *100 års nykterhetsrörelse i Lund*. Lund: Lf Lugnet av IOGT-NTO, sid. 25.

Sid. 12: Godtemplarlogen Lugnet. Ur: Ek, Sven B. 1982: *Nöden i Lund. En etnologisk stadsstudie*. Lund: Liber, sid. 79.

Sid. 13: Stadsparkskaféet i Lund. Ur: Karlsson, Bengt 1993: *Kaféer, Kondis & Krogar i Lund*. Lund: Föreningen Gamla Lund, sid. 27.

Sid. 17: Budkavlebilen. Ur Arbetet 1922-06-10, sid. 10. Upphovsman okänd.

Sid. 19: Evas Condis. Ur: Karlsson, Bengt 1993: *Kaféer, Kondis & Krogar i Lund*. Lund: Föreningen Gamla Lund, sid. 36.

Sid. 21: Valaffisch. Lunds Landsarkiv (LLA): Lunds Allmänna Nykterhetskommitté, 177:020, F: Affischer. Förvaras i kartskåpen.

Sid. 23: Valaffisch. Lunds Landsarkiv (LLA): Lunds Allmänna Nykterhetskommitté, 177:020, F: Affischer. Förvaras i kartskåpen.

Bilaga 1: Karta över staden Lund år 1907. Ur: Ek, Sven B. 1982: *Nöden i Lund. En etnologisk stadsstudie*. Lund: Liber, sid. 19.

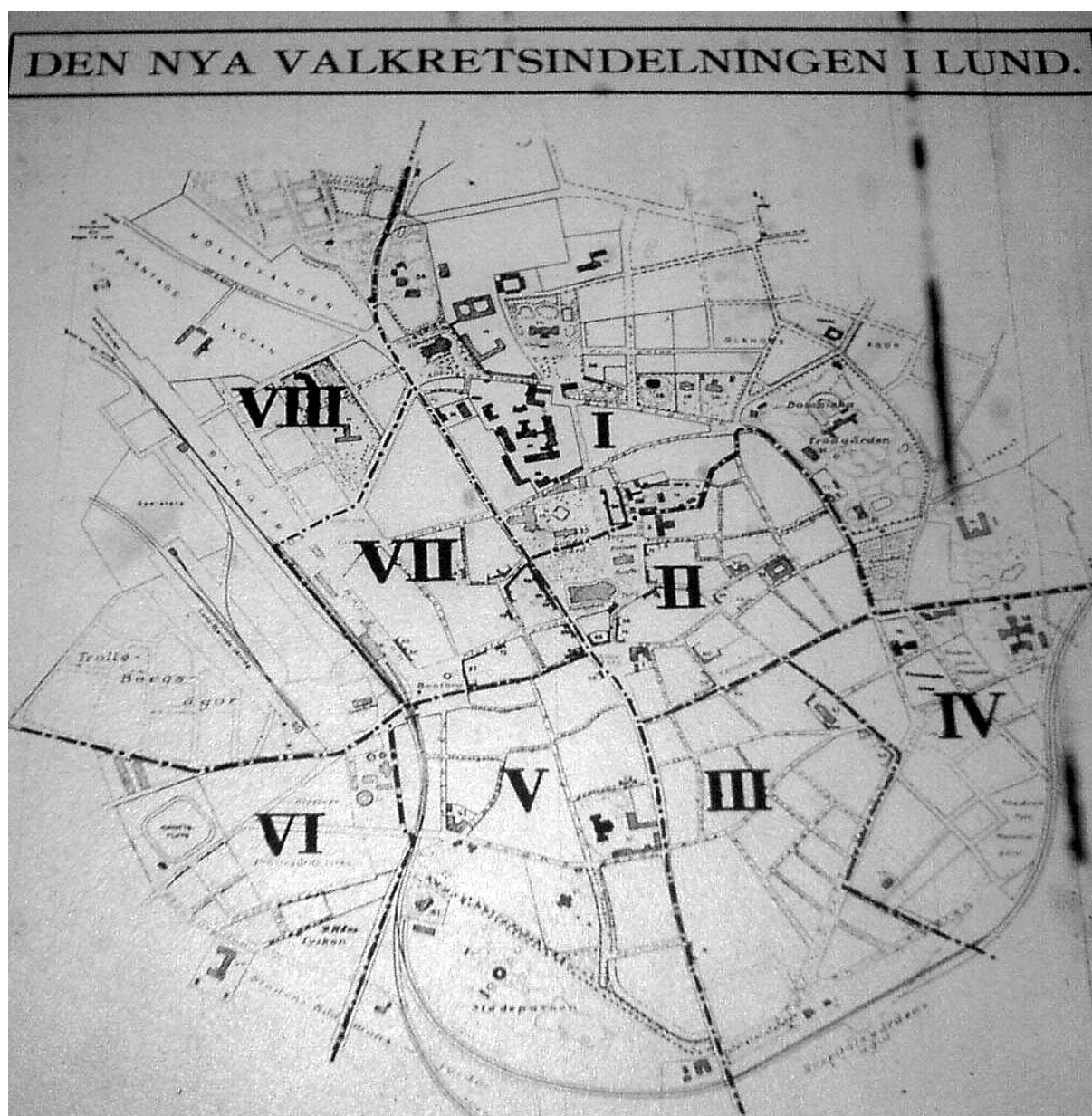
Bilaga 2: Valkretsindelningen i Lund. Ur Lunds Dagblad 1922-08-19, sid. 4.

Tryckta källor

Litteratur

- Ambjörnsson, Ronny 2001: *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*. Stockholm: Carlssons.
- Apo, Satu 1991: Kvinnorna och alkoholen i den finska agrarkulturen. I: Gustavsson, Anders (red.): *Alkoholister och nykterister. Föredrag presenterade vid en nordisk konferens i Uppsala*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Crang, Mike 1998: *Cultural Geography*. London & New York: Routledge.
- Ek, Sven B. 1982: *Nöden i Lund. En etnologisk stadsstudie*. Lund: Liber.
- Elmér, Åke 1990: *100 års nykterhetsrörelse i Lund*. Lund: Lf Lugnet av IOGT-NTO.
- Eriksen, Sidsel 1991: Den drikkfärdige engel? I: Gustavsson, Anders (red.): *Alkoholister och nykterister. Föredrag presenterade vid en nordisk konferens i Uppsala*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1985: På väg – bilder av kultur och klass. I: Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red.): *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Lund: Liber Förlag.
- Frånberg, Per 1985: Den svenska supen. I: Bruun & Frånberg (red.): *Den svenska supen: En historia om brännvin, Bratt och byråkrati*. Stockholm: Prisma.
- Gustavsson, Anders 1989: Folkliga uppfattningar om alkohol och nykterhet under tidigt 1900-tal. I: Gustavsson, Anders (red.): *Alkohol och nykterhet. Aktuell forskning i Norden presenterad vid ett symposium i Uppsala*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Hellspong, Mats 1991: *Korset, fanan och fotbollen. Folkrörelsernas kulturmiljö i ett jämförande perspektiv*. Stockholm: Carlssons.
- Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar 1994: *Land och stad. Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*. Malmö: Gleerups.
- Johansson, Lennart 1992: *Brännvin, postillor och röda fanor. Om folkrörelser, politik och gammalkyrklighet i sekelskiftets Växjö*. Växjö: Högskolans i Växjö.
- Karlsson, Bengt 1993: *Kaféer, Kondis & Krogar i Lund*. Lund: Föreningen Gamla Lund.
- Knoblock, Inger 1995: *Systemets långa arm. En studie av kvinnor, alkohol och kontroll i Sverige 1919-1955*. Stockholm: Carlssons.
- Larsson, Göran, Meurling, Patrick & Strömberg, Håkan 1986: *Spex i Lund. En hundraårskrönika*. Trelleborg: Skogs förlag.
- Nilsson Piraten, Fritiof 1991: *Tre terminer*. Stockholm: Atlantis.
- Olsson, Nils Ludvig 1949: *Lund*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Olsson, Nils Ludvig 1957: *Min stad. Minnen från sekelskiftets Lund*. Lund: Gleerups.

Bilaga 2 – Valkretsindelningen i Lund och andel ja-röstande

Andel ja-röstande:

Distrikt I:	Män: 48 (10,7 %)	Kvinnor: 149 (23,4 %)	Totalt: 197 (18,1 %)
Distrikt II:	Män: 52 (10,1%)	Kvinnor: 134 (21,0 %)	Totalt: 186 (16,1%)
Distrikt III:	Män: 51 (8,1%)	Kvinnor: 123 (18,8 %)	Totalt: 174 (13,6 %)
Distrikt IV:	Män: 47 (11,5 %)	Kvinnor: 75 (18,0%)	Totalt: 122 (14,8 %)
Distrikt V:	Män: 37 (7,6 %)	Kvinnor: 76 (12,1 %)	Totalt: 113 (10,1 %)
Distrikt VI:	Män: 47 (7,7 %)	Kvinnor: 71 (14,3 %)	Totalt: 118 (10,6 %)
Distrikt VII:	Män: 17 (4,5 %)	Kvinnor: 76 (13,4 %)	Totalt: 93 (9,8 %)
Distrikt VIII:	Män: 51 (9,8 %)	Kvinnor: 85 (16,7 %)	Totalt: 136 (13,2 %)

(Källa: Lunds Dagblad 1922-08-28:3)